

Praha 11. září 2020

OPONENTSKÝ POSUDEK HABILITAČNÍ PRÁCE

Mgr. ThLic. Jaroslava France, Th.D.,
Alexandrijský patriarcha Šenut III. a spor o teologii zbožštění

A/ Význam zvoleného tématu

Koptská pravoslavná církev a obecně egyptské křesťanství sahají svými kořeny až do samých počátků dějin křesťanství. Na jedné straně si přitom koptští křesťané uchovávají velmi silné vědomí počátků vlastní náboženské identity, zároveň však v posledních desetiletích čelí mimořádně zesílenému tlaku politických autorit většinově muslimského Egypta i projevům nenávisti ze strany islamistických skupin v podobě atentátů a útoků na koptské kostely. Další otázkou je pak masivní emigrace koptských křesťanů z Egypta do celého světa. Deklarovaně teologická práce, která se věnuje teologii patriarchy/papeže Šenuta III. a jejímu zasazení do současné situace koptské církve a kterou předkládá dr. Franc jako svou práci habilitační, je proto velmi vítaným příspěvkem na poli české teologické práce, která se dosud věnovala koptskému mnišství a koptské teologii obecně pouze velice okrajově.

Je mimořádně důležité věnovat pozornost teologické závažnosti Šenutova místa v dialogu s ostatními křesťanskými církvemi, s islámem i s pluralitou teologického uvažování v rámci jedné církevní tradice, jak je tomu v případě sporu o zbožštění mezi Šenutem a Matoušem Chudým (Mattá al-Miskín). Autor se tomuto autorovi věnoval ve své nedávné práci, a tak předkládaný spis představuje další prohloubení vědeckého zájmu dr. France o současnou koptskou teologii.¹ Sám sebe na odborníka na koptské křesťanství nemohu považovat, jsem však seznámen s naukou Matouše Chudého, jehož jednu knížečku jsem kdysi do češtiny přeložil,² a mám také určité povědomí o prvních staletích teologických debat v církvi, které mají na problematiku předkládané práce značný vliv.

B/ Struktura a metoda práce

Úvod práce představuje autorův záměr „prezentovat základní charakteristiku Šenutova teologického myšlení v [...] proměňující se situaci [koptské pravoslavné] církve“ (s. 17). Tematika zbožštění je zmíněna hned na prvních řádcích práce a autor deklaruje kontinuitu současného díla s předchozí studií o Matouši Chudém. Navzdory názvu práce je podle dr. France hlavním cílem práce „prokázat, že Šenut III. od svých sebraných prvotin v knize *Duchovní svoboda* přes obsáhlý manuál *Války satanovy* až po jeho apologii ortodoxie *Moderní hereze* soustavně rozpracovává teologický koncept zaměřený na úsilí člověka o neustálý stav pokání“ (s. 18). Tematika pokání má pochopitelně vliv na Šenutovy pozice ohledně teologie divinizace člověka, nicméně následně představená struktura práce prozrazuje, že spor o zbožštění představuje pouze malou část spíše přehledové, až religionisticky pojaté prezentace Šenutova díla a teologie.

Jako metodu práce si autor stanovuje charakterizovat teologické myšlení Šenuta III. a jeho „aplikací na téma zbožštění člověka. Primárním zdrojem této práce jsou publikované texty Šenuta III. Analýza jeho textů je koncipována s ohledem na dějinnou dynamiku vývoje jeho teologického myšlení od prvotních článků v *Časopise nedělních škol*“ (s. 18). Tuto metodu autor v průběhu práce dodržuje, avšak v jednotlivých kapitolách se jedná spíše o pozitivistickou prezentaci spíše biografického a religionistického rázu, a to i v pasážích věnovaných ekumenickým rozhovorům a mezináboženskému dialogu s islámem (kap. 3 a 4). O teologickou reflexi poznatků prezentovaných v jednotlivých kapitolách se však autor pokouší až v samotném závěru práce na několika málo stranách.

Po úvodu se práce v souladu s metodou definovanou v úvodu otevírá kap. 1, která představuje osobu Nazíra Gajeda Rufáila, a to od narození přes jeho formaci a mnišské začátky až ke službě biskupa a patriarchy koptské pravoslavné církve (s. 21–74). Na tuto poměrně rozsáhlou úvodní biografickou část navazuje kap. 2 „Teologie pokání“, která se soustředí kolem hlavních bodů Šenutovy teologie, totiž duchovní svobody, teologie Božího obrazu, modlitby, Božích atributů a teologie pokání, kterou autor označuje za nejdůležitější součást Šenutovy teologie, a končí u christologického tématu přirozenosti, které je typické pro koptskou církev, která nepřijala Chalkedonské vyznání víry (451; s. 75–110). Třetí kapitola „Ekumenická témata“ se věnuje především Šenutově roli v ekumenických rozhovorech 2. pol. 20. století, kde si autor všímá vztahu mezi Šenutovým ekumenickým úsilím a jeho teologickými prioritami (s. 111–134). Čtvrtá kapitola práce pak zasazuje Šenutovo působení a myšlení do politického a náboženského kontextu Egypta, které Šenuta motivovalo k vymezení se vůči v zemi dominantnímu islámu (s. 135–160). V poslední části knihy se dr. Franc konečně věnuje sporu o zbožštění mezi Šenutou a jeho učitelem Matoušem Chudým a jeho žáky (s. 161–190), který představuje hlavní téma práce. Až v samotném závěru (s. 191–198) autor reflektuje význam Šenutovy teologické práce. Následuje rozsáhlá bibliografie (s. 199–216) a obrazové přílohy (s. 217–222).

Je otázkou, zda biografická část nezabírá až neúměrně rozsáhlý prostor na úkor především 5. kapitoly, která má být ohniskem celé práce, a je jí věnována zhruba třicítka stran. Recenzent se také táže, zda by bližší propojení druhé kapitoly věnované klíčovým Šenutovým tématům nedávalo více smyslu ve spojení s pátou kapitolou, ale je si vědom náročnosti struktury celé práce. Otázkou také je, jaké místo v práci zaujímá celá třetí a čtvrtá kapitola věnovaná ekumenismu a mezináboženskému dialogu (či spíše polemice), které sice dokumentují Šenutovu teologickou metodu, s tématem zbožštění však nejsou příliš propojeny. Za velmi problematické oponent považuje soustředění teologické reflexe až do relativně krátkého závěru celé práce; mnoho podnětů, které se objevují v samotném závěru, mohlo být integrováno již do jednotlivých kapitol – tímto by se autor vyhnul popisnému způsobu prezentace Šenutova díla a jednotlivých aspektů jeho myšlení a konání v rámci ekumenických a mezináboženských vztahů.

C/ Zpracování tématu

Jak jsem zmínil výše, autor v úvodu představuje ve stručnosti problematiku teologické koncepce zbožštění, čili divinizace, která je dle jeho názoru vlastní východnímu křesťanskému myšlení.³ Je nutné vyzdvihnout, že autorova analýza jednotlivých prvků Šenutova života, díla i působení, je představena velmi obsáhle s použitím velké škály primární i sekundární literatury. Teologické uvažování autora je však v některých místech přesto přítomno. Evidentní je to např. v rámci kap. 4.4 „Dialog a hlásání“, kde interpretuje Šenutovy pojmy *kiráza* (hlásání) a „skutky milosrdenství a lásky“ ve světle klasické, „západní terminologie“ *martyria* a *diakonia* a přítomná i v koptské teologii jako dědičce helénistického myšlení přítomného ve starověké Alexandrii. Jak bylo již řečeno, teologický potenciál autora se rozvíjí až na posledních stranách závěru, který představuje vlastní spekulativní práci vlastní *intellectu fidei*. Vzhledem k tématu práce by recenzent spíše volil studium tematiky zbožštění ve východní a západní tradici (tato část je zmíněna pouze periferně v souvislosti s prameny Šenutova myšlení) a zasazení koptského teologického sporu 20. století do kontextu této monumentální teologické a spirituální tradice. Absenci rozboru historických podob teologie divinizace oponent považuje za velkou slabinu předkládané práce.

C.1/ Obsah jednotlivých kapitol a jejich role v celku práce

První kapitola představuje osobu Šenuta III. a jeho lidský vývoj společně s dějinami jeho působení v rámci Koptské pravoslavné církve. Kapitola je značně rozsáhlá a českému čtenáři umožňuje seznámit se s hlavními protagonisty Šenutova života. Do biografické části jsou nicméně vloženy medailonky dalších osob, které ne vždy působí zcela integrálně a představují spíše odbočky, které nepomáhají pochopení Šenutova života vzhledem ke studovanému tématu. Je otázkou, zda pro knižní vydání práce by nemělo rozsah tyto pasáže redukovat.⁴ Líčení některých momentů Šenutova života, např. jeho biskupské svěcení či volba alexandrij-

ským patriarchou není také podána s dostatečným odstupem, kdy se autor zastavuje u snad až příliš konkrétních momentů („Když Antonín [od Syřanů; mnišské jméno pozdějšího patriarchy Šenuta] před patriarchou poklekl, aby přijal požehnání, položil na něj patriarcha ruce a prohlásil ho biskupek [sic] Šenutem“ [s. 29], popis volby patriarchou na s. 32–33 vč. věty „Zde v konečné fázi volby rozhodne Boží Prozřetelnost“ na s. 74). které vyznívají až glorifikačně či kazatelsky, případně hrozí zbytečným utonutím v detailu.

Na biografickou kapitolu navazuje druhá, věnovaná Šenutově teologii pokání. V poměru k biografické části je zpracována relativně stručně, čtenář by snad upřednostnil vysvětlení tohoto kroku na začátku samotné kapitoly (s. 75). Kapitola nicméně velmi dobře ukazuje inklinaci Šenuty III. k pojmu pokání a očištění, což představuje důležitý teologický *locus* vzhledem ke sporu s Matoušem Chudým (kap. 5). Kapitola se také velmi věcně věnuje problematice božích atributů a jejich recepce z arabské muslimské tradice, která v tomto sporu má své určité místo. Teologickému zpracování kapitoly však opět schází větší zasazení do kontextu historické teologie, tedy teologii pokání ve starověké a středověké mnišské tradici, a stejně tak filosofickému a teologickému zpracování atributů ve středověku.

Třetí a čtvrtá kapitola jsou zasvěceny ekumenickým a mezináboženským tématům a bezprostředně s problematikou zbožštění nesouvisejí. Co však ukazují, je určitá konstanta v Šenutově teologii, jíž je lpění na literním výkladu Písma a poměrně striktní obrat k teologickým a liturgickým formulám vlastním koptské pravoslavné tradici. Vyzdvihuje-li např. autor na s. 118, že „se podařilo dosáhnout teologické formulace bez konfliktní terminologie, která byla použita v počátcích této kontroverze“, totiž na Chalkedonském koncilu, přitaká vlastně marným snahám o řešení mono/miafyzitského konfliktu v 5.–6. století na základě největšího možného společného jmenovatele na úkor teologické preciznosti vlastní (neo)chalkedonské christologie. Úsilí Šenuty III. se přitom dle líčení samotného autora omezuje na nabídku teologických formulací koptské tradice, kterýžto postoj má k dialogické otevřenosti poměrně daleko. Kapitola věnovaná dialogu s islámem (nebo spíše apologií koptského křesťanství ve většinově islámském Egyptě). Jak je uvedeno dále, recenzent by v této kapitole uvítal hlubší reflexi ohledně původu zmínek o křesťanství v Koránu, s nimiž Šenut polemizuje. Otázkou zůstává, jaké místo v daných kapitolách mají pasáže věnované apologii směrem ke Svědkům Jehovovým a adventistům sedmého dne. Navzdory praktickým úspěchům patriarchy Šenuta na ekumenickém poli však obě kapitoly spíše kladou otázku, zda není teologické uvažování studovaného autora spíše chudší.

Pátá kapitola se posléze dostává k samotné problematice sporu o zbožštění, v němž Šenut III. vystupuje proti svému bývalému učiteli Matouši Chudému, který zdůrazňoval „reálnou anticipaci eschatologické plnosti spásy“ (s. 162), jíž se autor věnoval rozsáhleji již ve své předchozí práci (pozn. 1 výše). Aniž by Matouš Chudý popíral „nezbytnost kající praxe a vědomí hříšnosti“, Šenut III. podává dle autora kontrastní pohled, který zaměřuje na kající praxi, jíž se práce věnuje ve 2. kapitole, aniž by anticipaci plnosti spásy vylučoval (s. 163);

dr. Franc dochází k závěru, že se jedná o „konflikt dvou legitimních způsobů teologického uvažování“ (tamtéž). Nicméně je otázkou, zda to takto vnímal Šenut, který sice Matouše Chudého neexkomunikoval (a Franc vidí v tomto bodě potvrzení legitimacy různých způsobů teologického uvažování), zato některé z jeho žáků ano. Prezentace faktů oponentovi spíše vykreslila Šenutu jako osobnost, která se nesnaží o skutečný dialog, ale především vnucuje své církevní a teologické pojetí druhým. To se projevuje i ve způsobu práce s Písmem (literární vs. alegorický výklad) i opatrnosti v užití patristických pramenů ze strany patriarchy (s. 164–167).

Dále jsou popsány důvody Šenutovy kritiky ideje zbožštění u Matouše Chudého, které autor rozděluje na teologické a terminologické. Teologické důvody apologety Šenuta se snaží vyhnout Skylle a Charybdě arianismu a pantheismu a odmítá přijmout pozici dovolující člověku přijmout nové vlastnosti (všudypřítomnost, nestvořenost, nesmrtelnost či neomylnost; s. 170–171). Terminologické argumenty tu uvedeny nejsou, v případě Šenutovy kritiky teorie divinizace by recenzent uvítal, kdyby se autorovi podařilo jít v teologické reflexi dál než na hranice pozitivního popisu základních linií Šenutovy argumentace, zvláště když dějinněteologické kontexty celé nauky od starověku po současnost dovolují Šenutovo myšlení zasadit mnohem bohatším způsobem a přivést autora i k úsudku stran vhodnosti Šenutovy argumentace v této otázce. Kap. 5.4 potom představuje žáky Matouše Chudého, kteří dále hájili dílo svého učitele a z nichž některé Šenut III. exkomunikoval. Právě v této části se ale ukazuje nedostatečnost autorova „popisného“ stylu, kdy shrnuje Šenutovy argumenty proti divinizaci, které vrcholí odmítnutím doslovné interpretace patristické teze „Bůh se stal člověkem, aby se člověk mohl stát bohem“ (s. 177), avšak nenalezneme tu hlubší výklad těchto faktů a hodnocení Šenutovy pozice v rámci dějin teologie. Bylo by namíste hledat zdroje této nauky u starověkých, případně pozdějších autorů s tím, aby tuto původní nauku porovnal s Šenutovými tezemi a vyjádřil se k opodstatněnosti Šenutových výtek, případně ke vhodnosti ideje zbožštění v současné teologii. Právě v této kapitole recenzent očekával důkladné teologické zpracování tématu divinizace, to však práci schází a vzhledem k tomu, že se má jednat o primární téma habilitační práce, považuje to za problém závažný.

Argumentace je rozvedena dále v kap. 5.5 věnované sporu a atributy, který je s otázkou divinizace spojen (s. 180–182). I tuto otázku vztahuje Šenut k základnímu cíli prokázat, „že i přes nedoddělitelné spojení lidství a božství v Ježíši Kristu nebylo jeho lidství změněno“ (s. 181). I v této části však prezentace Šenutovy teologie zůstává na povrchní rovině popisu a její hodnocení se v zásadě omezuje na tvrzení, že Šenutova argumentace „ve sporu o zbožštění je poznamenána zahraničními teologickými vlivy a také kulturním a náboženským kontextem v Egyptě dominujícího islámu“ (s. 182): bližší analýza vlivů na Šenutu však chybí a autorův názor tak není zdokumentován. O hlubší analýzu se pak dr. Franc snaží následující kap. 5.6, která je věnována obraně monoteismu vůči islámu, který může nakonec vytvářet kulturní kontext vysvětlující některé apologetické Šenutovy pozice (s. 182–186). Je však pravda, že závěrečná diskuse tématu v kap. 5.7 (s. 186–189) dospívá ke stanovisku, že spíše než proje-

ve hereze se téma zbožštění stává plátnem, na němž lze pozorovat pluralitu teologického myšlení v koptské pravoslavné církvi; je však otázkou, zda by tuto pozici zastával i Šenut III., jehož apologetickou úlohu ve funkci alexandrijského patriarchy dr. Franc vidí jako hlavní důvod pro teologické pozice, které zastával.

Samotný závěr práce shrnuje hlavní body Šenutova života, avšak dospívá konečně také k limitům jeho teologického myšlení, když je spatřuje v „téměř doslovném výkladu biblického textu“, nerozlišování mezi Božím obrazem a stvořením podle Božího obrazu, vágní terminologii přirozenosti a atributů, ale zase vyzdvihuje Šenutovu teologii pokání. Zaznívá tu však také konečně úsudek, že Šenutovy argumenty prezentované proti nauce o zbožštění jsou „poněkud rozporuplné a nepřesvědčivé“ (s. 192). Navzdory Šenutově úloze v ekumenických rozhovorech je otázkou, zda jeho přínos tkví v něčem jiném než v prosazování věroučných formulací koptské církve, které se mohly historicky ukázat jako možný základ dialogu o chalkedonské christologii. Právě v závěru se nachází jádro autorovy teologické výpovědi. Nejprve zde identifikuje zdroje Šenutovy teologie pokání (s. 192). Za cenné zjištění lze prohlásit přítomnost Šenutovy teologie pokání v jeho ekumenických snahách (s výhradou nepřilíš dialogického postoje, jakkoli se patriarcha snažil o kontakt s maximálním počtem církví; s. 193). Lze zde nalézt i autorovy preference pro teologii, která je zároveň vědou i moudrostí (s. 192), což reflektuje i západní napětí přítomné ve středověké teologii. Inspirační je také interpretace sporu o zbožštění jako jednoho z „kulminačních bodů formulace nového kulturního paradigmatu koptského křesťanství“ (s. 194). Nesdílím nicméně autorův názor týkající se respektu plurality teologických tradic, který spatřuje ve skutečnosti, že „Šenut III. nikdy nevyužil své pozice patriarchy k exkomunikaci Matouše Chudého“, když přitom touto exkomunikací postihl některé jeho žáky (s. 194). Šenut odmítá představu divinizace jako Božího plánu připraveného pro člověka od stvoření světa; dr. Franc identifikuje jako problematickou pozici Matouše Chudého, který položil důraz na dialog koptské tradice s tradicí řeckou a na primát milosti nad skutky pokání; spor Šenuty s Matoušem tak reflektuje neustálé napětí mezi literou a duchem, skutky a milostí, který je přítomný i v ostatních křesťanských tradicích (s. 196). Identifikace plurality teologického myšlení v koptské teologii 20. století zůstává nicméně cenná, jakkoli pro západní teologii se jedná o realitu minimálně posledních několik století.

C.2/ Použitá literatura a teologické zdroje

Autor využívá celou šíři pramenné a sekundární literatury, která mu je k dispozici. V případě papeže Šenuta III. se jedná především o jeho arabsky psané publikace, většinou katecheticky zaměřené a věnované jednotlivým kontroverzním tématům, případně apologii stanoviska koptské pravoslavné církve. Seznam literatury je rozsáhlý, nicméně autor s výjimkou Šenutových knih nerozlišuje mezi primární a sekundární literaturou. Zachovat jednotu citačního úzu bylo nepochybně složité i s ohledem na arabské názvy velké části použité literatury.

Za problematické lze považovat, když autor nevyhledává prameny, z nichž určité ideje či obrazy pocházejí. Příkladem může být poukaz na verš Koránu, v němž Ježíš tvoří z hlíny ptáka (3:49, s. 142). Autor tu interpretuje Šenutovo vysvětlení z knihy *Korán a křesťanství*, aby ukázal na shodu mezi islámem a křesťanstvím, podle nichž „Kristus konal zázraky“ a tím „prokazoval, že koná to, co může vykonat jen Bůh: tvořit a také znát to, co je skryté“. Uvedené místo v Koránu má nicméně svůj původ ve starověkém apokryfním *Pseudo-Tomášově evangeliu dětství 2*, v němž lze dohledat i jiné Ježíšovy zázraky, o nichž je v Koránu řeč.⁵ To pak ovlivňuje i interpretaci textu, která spíše než na shodu islámské a křesťanské tradice ohledně Ježíšových zázraků ukazuje na apokryfní zdroje vědomostí o křesťanství přítomných v Koránu, případně ohledně způsobu Šenutova výkladu vztahů mezi oběma tradicemi, jichž si patriarcha nejspíše nebyl vědom. Hned v následující kapitole pak nalezneme analýzu Šenutových přednášek věnovaných *Barnabášovu evangeliu*: ačkoli si Šenut nemusel být vědom původu tohoto pozdního apokryfního textu, datovatelného zřejmě do 16. století (s. 145), přesto by identifikace zdrojů Šenutových pohledů na tento text byla jistě inspirativní a pomohla by dešifrovat jeho způsob práce s teologickými prameny, a zároveň i limity jeho teologické hermeneutiky. Nedohledávání pramenů Šenutova teologického myšlení proto spatřuji jako jeden z hlavních nedostatků celé práce.

C.3/ Formální hledisko

Kvalitu odevzdané práce bohužel sráží gramatické chyby, překlepy a stylistické nedokonalosti. Namátkou si dovolím poukázat na několik z nich, které ukazují, že práce zřejmě neprošla jazykovou korekturou a zasloužila by si větší redakční péči:

- řecký pojem *theósis* (θέωσις) je přepisován nepřesně jako *theosis* (s. 13; 102; 175; 180, aj.);
- klíčový řecký pojem *mia fýsis* pocházející z maximy Cyrila Alexandrijského μία φύσις τοῦ θεοῦ λόγου σεσαρκωμένη je někdy přepisován chybně jako „*miafyzis*“, resp. *fýsis* jako *fyzis* (s. 106, 122);
- řecký pojem *theia henósis* je na s. 168 jak chybně uveden jak v transliteraci, tak v abecedě (*theia enósis*; místo Θεία ἕνωσις uvedeno Θεία ένωσις);
- autor nekonzistentně používá citaci biblických knih: zatímco většinou používá „anglosaský“ způsob oddělování kapitol a veršů dvojtečkou, např. na s. 174 se uchyluje k oddělování čárkou, které je v českém prostředí běžnější, na druhou stranu tu ale nalezneme zkratky knih, které jsou značně neobvyklé a zřejmě převzaté z anglofonního prostředí (Ezk pro Ezechiel). V textu se příležitostně objevují přímé citace v anglickém jazyce, čtenářská srozumitelnost textu by si zasloužila překlad takových míst, zvláště v případech, kdy originální znění není pro pochopení smyslu zásadní (např. s. 63).

- problémy s interpunkcí, např. s. 32: „O dva týdny později 14. listopadu 1971 se novým patriarchou...“; „biskup Michael metropolita Asijútu“; s. 176: „nikdo není v církvi uctíván, jako Maria“;
- malá a velká písmena, např. s. 38: „se stalo Hornoegyptské město Minjá“; s. 60: „ustanoven Metropolitou v Girzes“; s. 151 „přítomnost v Egyptské společnosti“; s. 179: „teologické výsledky Církevních otců“;
- pravopisné chyby a překlepy, rozdělení slov: „ranné křesťanství“ (s. 15); s. 23: „do_dnes“; s. 32: „chalpců“; s. 46: „čtyřicátýšestý“; s. 63: „vnitro_církevních sporů“; s. 63: „standartním“; s. 68: „standartního“; „sebe_pochopení“; s. 147: „standartní“;
- překlepy v řeckých a latinských jménech a názvech, a to především v patristických spisech (*Adversus Hereses* (správně *Adversus haereses*, s. 13), případně v jejich skloňování: s. 61: „dosadil Anianuse“ místo „Aniana“; s. 64: „Diosklora“ (správně Dioskora); s. 67: „Heraclas“ (správně Héraklas či Héraklás); k těmto chybám zřejmě došlo jejich přejetím z anglosaské literatury;
- určité nedůslednosti v označení jmen církevních otců: např. Gregorios Theologus (s. 13), kde je kombinována řecká a latinská koncovka jména, přitom by stačilo označit česky Řehoře Naziánského;
- patristické citace se vymykají vžitému úzu a autor s nimi nepracuje příliš přesně (pozn. 6–8 na s. 13); obvykle se omezuje na poněkud obsolentní edici v Migneho *Patrologia Graeca*; srov. např. pozn. 171 na s. 68: „Opitz, H.-G. (ed.). *Athanasius-Werke II, I. De Gruyter*, 2012, s. 199, 202“, kde by odkaz na Atanášovo dílo, jeho knihu a odstavec dávalo větší smysl než odkaz na samotnou stránku edice.
- chyby větné vazby: např. s. 38: „Šenut III. přijal za své také ochranu křesťanů...“; s. 89: „na třista stranách“;
- chybný přepis cizojazyčných názvů: s. 46: „The Table: International Catholic news weekly“ (správně „The Tablet“); s. 113: „Association des instituts de théologie du Moye ATI-NA“ (zřejmě také chybí část názvu);
- stylistické chyby: s. 54: „přikázal koptům, aby nečetli časopis tohoto hnutí“;
- množství dalších zbytečných překlepů: např. s. 33: „před ikonostase“; s. 37: „neslabší“; s. 43: „uvnitř církve“; s. 82: „setavené“ místo „sestavěné“; s. 109, pozn. 332: „Kláster Panny Maria“; s. 111: „vážené neshody“;

Práce ojedinele obsahuje též chybná fakta. Na s. 68 autor uvádí, že svatý Atanáš „sám strávil 23 ze svých 32 patriarchálních let v exilu“; odhlédneme-li od neobvyklého spojení „patriarchálních let“, Atanáš byl biskupem Alexandrie od roku 328 do svého úmrtí roku 373, tedy čtyřicet pět let.

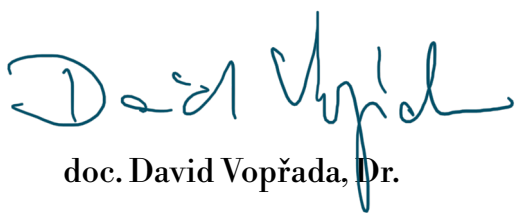
Je bezesporu škoda, že se práci nepodařilo dotáhnout již v této fázi do finálního tvaru.

D/ Závěrečné hodnocení

Opakované konstatování limitů práce dr. France není důvodem ke zpochybnění určitého významu práce v českém odborném prostředí – jedná se tu o nové téma, jehož zpracování v češtině dosud chybělo. Způsob zpracování celého tématu ukazuje, že se autor v celém tématu faktograficky dobře orientuje, ovšem teologická reflexe stojící na tomto popisu by se neměla bát jít hlouběji, a to jak při rešerši pramenů teologických poznání, tak v oblasti teologické spekulace (*intellectus fidei*), která je v práci zastoupena pouze v menší míře. Proto má recenzent určitou pochybnost, zda se nejedná primárně o religionistickou spíše než teologickou práci. Předmětem práce nepochybně je teologické uvažování Šenuty III., a proto práce spadá do oboru „teologie“, v němž se kandidát rozhodl habilitační řízení absolvovat. Na druhou stranu by měla habilitační komise uvážit, do jaké míry práce vedle relativně dobře zpracovaného pozitivního kroku současné teologické metody (*auditus fidei*) obsahuje v dostatečné míře také *intellectus fidei*, který se ovšem omezuje spíše jen na samotný závěr práce, a zda tedy není práce spíše religionistická než teologická. Práce ukazuje rezervy vzhledem k teologickému dozrání autora, avšak lze konstatovat, že tento prostor k růstu může autor do budoucna ještě využít ve své odborné práci. Přesto dr. Franc ve své práci používá dostupnou zahraniční literaturu, především literaturu pramennou, která umožňuje představit teologii Šenuta III., a to včetně literatury arabské, jejíž užití zůstává v českém prostředí stále výjimečné.

Při vědomí především metodologických nedostatků práce i odborné způsobilosti Mgr. Jaroslava France, Th.D., mohu konstatovat, že předkládaná práce může být po úspěšné veřejné obhajobě považována za dostatečný podklad pro získání hodnosti „docent“ v oboru katolická teologie.

doc. David Vopřada, Dr.

Poznámky

¹FRANC, Jaroslav. *Nemohu říct, že jsem šťastný, ale nyní cítím pokoj. Matouš Chudý: kapitola z arabské teologie koptského křesťanství*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2018.

²MATTA EL-MESKIN. *Rady k modlitbě*. Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2014.

³Nedávná publikace ORTIZ, J. (ed.). *Deification in the Latin Patristic Tradition*. Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 2019, na níž se podílel i HUŠEK, Vít. *Deification in Jerome*, s. 153–168, však ukazuje, že téma zbožštění není západní teologické tradici starověku vůbec cizí.

⁴Konkrétně mám na mysli např. medailonek Habíba Girgise na s. 25–26 nebo biskupa Samuela na s. 45–46.

⁵Srov. *Ps.-Tomášovo evanĝelium dětství 2*, č. př. P. Peňáz, in: *Neznámá evangelia. Novozákonní apokryfy I*. Praha: Vyšehrad, 2006, s. 275–276.